

**Vilniaus
universitetas**

Axel Holvoet

Lietuvių kalbos pseudolūžio (*pseudocleft*) konstrukcijos

Kalbotyros doktorantų seminaras

2025 03 28

Lūžio konstrukcija

- Šį terminą savo 2004 m. disertacijoje „Aktualioji skaida lietuvių ir norvegų kalbose“ į lietuvišką literatūrą įvedė Aurelija Mickūnaitė Griškevičienė (jos disertacijai vadovavo prof. Aleksas Girdenis).
- Lūžio konstrukcijoje (anglų *cleft construction*) vientisinis sakinytis tarsi suskaidomas į dvi klauzas, iš kurių viena yra jungties konstrukcija:

John bought the wine.

It was John who bought the wine.

Konstrukcijos tikslas yra išryškinti informacinę sakinio struktūrą (fokusavimą).

- Lietuviškas terminas „lūžio konstrukcija“ išverstas ne tiesiogiai iš anglų *cleft*, o iš norvegų *utbrytning*.

Lūžio konstrukcija

- Skiriami du variantai:
 - „*it*-cleft“: pirmiau eina jungties sakiny (anglų kalboje prasidedantis subjektu *it*, prie jo prijungtas santykinis sakiny:
It was Mary who said that.
 - „*wh*-cleft“ arba „pseudo-cleft“: pirmoji sakinio dalis yra laisvasis santykinis sakiny (t. y., santykinis sakiny be antecedento), po jo eina jungties konstrukcija:
What I don't understand is your decision to quit.
- Kaip jau pastebėjo Aurelija Griškevičienė, lietuvių kalba turi tik „pseudolūžio“ konstrukcijas. Jos aptartos Rolando Mikulsko monografijoje *Copular Constructions in Lithuanian* (2017), bet jo svarstymai remiasi tik jo paties sukurtais pavyzdžiais, o empirinė medžiaga neliečiama.

Slavų ir baltų kalbose

- Lūžio konstrukcijos įvairiu mastu vartojamos romanų ir germanų kalbose.
- Slavų kalboms lūžio konstrukcijos nebūdingos (neištyriau šiuo požiūriu stipresnę vokiečių kalbos įtaką patyrusių variantų (sorbų? slovėnų?)
- Baltų kalbose lūžio konstrukcijos pasirodo tik epizodiškai. Latvių kalboje XIX a. ir XX a. pradžios tekstuose *t*-kleftai pasitaiko dėl vokiečių kalbos įtakos:

viņu milzu bagātība ir tā, kas sacel naida garu (Deglavs)

„neapykantos dvasių sukelia jų milžiniškas turtas“

Plg. *ihr riesiger Reichtum ist es, der den Geist des Hasses schürt.*

C'est leur immense richesse qui excite cet esprit de haine

Informacinė struktūra

- Lūžio konstrukcijos vartojamos specifiniam informacinės struktūros modeliui — su fokusuojamu elementu — koduoti.
- Neutralus — sluoksniuotas — informacinės struktūros modelis įveda temų hierarchiją (su pagrindinėmis ir antraeilėmis temomis)

Archyvaras iš lėto įdėjo laišką į aplanką.

Arvydas Juozaitis, 2003, DLKT

- (i) archyvaras kažką darė,
- (ii) būtent, jis įdėjo kažką kažkur,
- (iii) būtent, jis įdėjo kažkur laišką,
- (iv) būtent, jis jį įdėjo į aplanką.

- Dichotominiam IS modelyje skiriame presupoziciją ir fokusą:

Archyvaras į aplanką įdėjo LAIŠKĄ

Tai, ką archyvaras įdėjo į aplanką (PRESUP) / buvo laiškas (F)

Specifikacinė jungties konstrukcija

- Aukščiau pateikta parafrazė

Tai, ką archivaras įdėjo į aplanką, buvo laiškas.

yra specifikacinis jungties sakiny.

- Specifikaciniai jungties sakiniai sudaro lūžio konstrukcijų pagrindą (kartais riba tarp lūžio konstrukcijų ir specifikacinių jungties konstrukcijų nėra labai griežta).

Specifikacinė jungties konstrukcija

- Skiriame tris jungties konstrukcijos tipus (plg. Mikulskas 2017):

- Askriptyvinę:

Tiesa, menininkai keisti žmonės, iš jų galima laukti visokių netikėtumų [...]

Juozas Keliuotis, 1997, DLKT

- Ekvatyvinę:

Dar būdama visai mažytė kartą pamačiau Salvadora Dali paveikslą ir nors tas meno kūrinys buvo už mano supratimo ribų, jis man padarė tokį įspūdį, kad Dali iki šiol yra mano mėgstamiausias dailininkas.

Akvilė Zavišaitė, 1997, DLKT

- Specifikacinę:

Taip sužinota, kad pirmasis olimpinių žaidynių laimėtojas buvo virėjas Korebas, greičiausiai nubėgęs 1 stadiją — 192 m 27 cm nuotolį.

Henrikas Šadžius, 1996, DLKT

Specifikacinė jungties konstrukcija

- Specifikacinėje jungties konstrukcijoje prieš veiksmažodį einantis vardažodis apibrėžia kintamąjį, kuriam konkrečią reikšmę priskiria po veiksmažodžio einantis vardažodis.
- Gramatinių funkcijų pasiskirstymas specifikačinėje konstrukcijoje yra neaiškus. Skirtingose kalbose arba prieš veiksmažodį, arba po veiksmažodžio einantis vardažodis rodo subjekto savybių, plg.

anglų

*The problem is your parents.
The problem is you.*

prancūzų

*Le problème ce sont tes parents.
Le problème c'est toi.*

vokiečių

*Das Problem sind deine Eltern.
Das Problem bist du.*

lenkų

*Problemem są twoi rodzice.
Problemem jesteś ty.*

Specifikacinė jungties konstrukcija

- Lietuvių kalboje po veiksmažodžio einantis vardažodis rodo daugiausia subjekto savybių:

Didžiausia problema yra tavo tėvai.

Didžiausia problema esi tu.

- Evidencinėse konstrukcijose pasitaiko skirtingi derinimo tipai:

O **priežastis buvusi jo dėmesys** Šaukėnų dvare tarnavusiai gražulei kaimietei-tarnaitei, kuri greitai ir persikėlė į Biržuvėnus.

<http://skrastas.lt/?data=2013-10-15&rub=1146671142&id=1377690424&pried=2013-09-27>

Tačiau **priežastis buvęs ne alkoholis**.

<http://skrastas.lt/?data=2015-12-16&rub=1065924810&id=1450181584>

Pseudolūžio konstrukcija

- Pseudolūžio konstrukcija kyla iš specifikacinės jungties konstrukcijos. Ryšys tarp šių konstrukcijų nėra iki galo nutrauktas, pasitaiko tarpinių variantų:

Vienintelis dalykas, kurio iš tikrųjų nuoširdžiai bijau, yra karas.

<https://aplinkkeliai.lt/recenzijos/filmu/vienintelis-dalykas-kurio-bijau-yra-karas/>

Ko nemėgstu, tai negražūs, bjaurūs žmonės...

<https://www.moteris.lt/lt/mada/g-54029-isimintiniausios-ir-kontraversiskiausios-karlo-lagerfeldo-citatos>

Ko nenorėčiau, tai statišky ir necharakteringų atlikėjų.

<https://www.alfa.lt/straipsnis/50347546/j-bruzga-akimirka-virto-legendiniu-prince-u-kuo-sudetingiau-tuo-idomiau/>

Pseudolūžio konstrukcijos struktūra

- i. laisvasis (beantecedentis) santykinis sakiny (su santykiniu įvardžiu *kas*), apibūdinantis kintamąjį, kuris turės būti patikslintas fokusuojamoje sakinio dalyje;
- ii. žymiklis *tai*, pagal kilmę jungties funkciją atliekantis demonstratyvas („a substitute for the verbal copula“ – Mikulskas 2017: 60);
- iii. fokusuojama sakinio dalis, kurioje (i) dalyje apibrėžiamam kintamajam priskiriama reikšmė. Jeigu fokusuojama dalis yra daiktavardinė arba prielinksninė frazė, linksnis arba prielinksnis turi atitikti presupozicijos veiksmažodžio morfosintaksinį valdymą, arba, kitaip sakant, turi būti „suderintas“ su santykinio įvardžiu.

Pseudolūžio konstrukcijos struktūra

- Daiktavardinė frazė:

Kuo tikiu, tai tik kosmosu, kuriame taip pat gyvena mąstančios būtybės, kaip ir mes, tačiau labai toli.

<https://www.lsgyvenimas.lt/forum/index.php/topic/22233-mistikos-rei%C5%A1kiniai/page-3>.

- Prielinksninė frazė:

Su kuo nesutinku, tai su prastos kokybės aukštojo mokslo apmokestinimu.

<https://www.supermama.lt/forumas/topic/327410-mokamos-studijos/page-8>

Pseudolūžio konstrukcijos struktūra

- Jeigu komplementinis sakinys (finitinis arba nefinitinis) arba VP, sunku nustatyti, ar turime reikalo su pseudolūžiu ar su specifika konstrukcija:

*Jau ko nenorėčiau, tai **važinėti pirmyn atgal po Mičiganą**.*

<http://www.marija.travel/post/78/Michigan?lang=lt>

*Labiausiai ko norėčiau tai, **kad laisvai be jokių trukdžių gyvendinčiau savo sumanymus**.*

https://apklausa.lt/f/apklausa-nemokama-baimiu-paleidimo-meditacijau3mhyuf/entries/1225514/text_results

*Ką aš padariau, **tai pasinaudojau galimybe** samdyti jaunas žmones per Darbo biržą.*

<https://franchiseinfo.lt/straipsnis/138/coffee-hill-anyksciuose-ikurejas-turi-tiketi-fransize-o-ne-tiketis-milijonu/>

Pseudoantecedentai

- Definiciniu PK požymiu galima laikyti tai, kad presupozicija turi būti laisvasis santykinis sakinyss — antecedento trūksta.
- Tačiau kartais pasirodo kažkas panašaus į antecedentą:

Vienintelio, *ko nenorėčiau, — tai gyventi bute.*

<https://ref.lt/birzu-parapija/378-ne-dirbu-o-gyvenu-savo-darba>

Vieno, *ko man čia labiausiai trūksta, — tai gražių architektūrinių pastatų, įspūdingų bažnyčių, dvarų ir didesnio maisto pasirinkimo...*

<https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/namai/fotografe-rasa-norvegijoje-gyvena-jau-14-metu-sia-sali-pamilau-ne-is-pirmo-karto-1034-1602192>

Vieno dalyko *ko laukiu tai žiurkiuko.*

<http://www.bone.lt/diskusijos/laisvalaikis/pasnekesiai-apie-viska-id9175/,offset.660>

Pseudoantecedentai

- Šios daiktavardinės frazės negali būti normalūs antecedentai, todėl kad
 - netinkamas linksnis: turėtų būti vardininkas,
 - netinkamas santykinis įvardis: su daiktavardiniu antecedentu turėtų būti *kuris*:

Vienintelis dalykas, kurio laukiu, tai...

Vietoj to randame

Vienintelio dalyko, ko laukiu

- Leksinė įvestis ribota: *vieno, vienintelio, vien(inteli)o dalyko...*
- Šie „pseudoantecedentai“, matyt, yra pseudolūžio konstrukcijai būdingi (construction-specific) aprėpties žymikliai, kurie neturi referencinio statuso ir įprasto daiktavardinio morfosintaksinio elgesio (nereikalauja santykinio įvardžio *kuris*).

Prepronominalinė pozicija

- Taip pat adverbialiniai laipsnio žymikliai linksta būti iškeliami į sakinio pradžią, prieš santykinį įvardį:

Labiausiai ko bijau, tai – nusišnekėti.

<https://www.moletuparapija.lt/forumas/tema/viena-malda>

Mažiausiai, ko norime, tai laivo ir banginio susidūrimo vandenyse, kur gausu krokodilų, o matomumas po vandeniu yra lygus nuliui.

<https://www.lrytas.lt/gamta/fauna/2020/09/12/news/trys-kuprotieji-banginiai-vietoj-keliones-i-antarktida-pasuko-i-krokodilais-knibzdancia-upe-16312832>

- Ar tai reiškia, kad aprėpties ir laipsnio žymikliams konstrukcijoje numatyta pirma pozicija, prieš santykinį įvardį?

Prepronominalinė pozicija

- Antra vertus ir kiti žodžiai gali būti iškelti į šią poziciją, pvz., subjekto įvardis:

Reforma reikalinga, tik aš ko bijau, tai, kad kartu su vandeniu iš vonelės neišpiltume ir kūdikio.

<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1778018/nauseda-apie-valstybes-tarnybos-reforma-bijau-kad-su-vandeniu-is-voneles-neispiltume-ir-kudikio>

- Gal priežastis yra kitokia: linkstama prie tokios žodžių tvarkos, kurioje visa pseudolūžio konstrukcija turi panašią distribuciją, kaip presupozicijos veiksmazodis:

Mažiausiai [ko norime tai] laivo ir banginio susidūrimo.

Mažiausiai [norime] laivo ir banginio susidūrimo.

Aš [ko bijau, tai] kad kartu su vandeniu neišpiltume kūdikio.

Aš [bijau], kad kartu su vandeniu neišpiltume kūdikio.

Linksnio atrakcija

- Su presupozicijos veiksmožodžio valdomu linksniu suderintą fokusuojamą vardažodį Mikulskas aiškina linksnio atrakcija. Jeigu tai tiesa, tą patį reikėtų pasakyti apie pseudoantecedentus (*vienintelio, ko bijau...*).
- Šis teiginys kelia abejonių. Linksnio atrakcijos atvejų lietuvių kalboje yra, tačiau ji nėra privaloma.
- Aiškus atrakcijos atvejis pastebimas lyginamosiose konstrukcijose:

Tokį paniurėlį, koks esi tu, sunku pralinksminti.

*Tokį paniurėlį kaip **tave** / kaip **tu** sunku pralinksminti.*

- Išskleidus lyginamąją konstrukciją galima atstatyti pagal gramatinę funkciją pagrįstą vardininką.

Linksnių hierarchija

- Bet atrakcijos taikymą riboja linksnių hierarchija. Tą ištyrė Veslava Čižik remdamasi lyginamosiomis konstrukcijomis.

Ką tokiam žmogui kaip man veikti kelionėse?

*Tokiais tėvais *kaip jums / kaip jūs galima didžiuotis.*

Linksnio hierarchija:

nominatyvas > akuzatyvas > datyvas > genityvas > instrumentalis > lokatyvas

Veslava Čižik, Linksnių atrakcija lyginamosiose konstrukcijose.

Acta Linguistica Lithuanica 48, 2003, 1–17.

Veslava Čižik, Linksnių atrakcija lyginamosiose konstrukcijose: papildymai ir patikslinimai.

Acta Linguistica Lithuanica 59, 2008, 29–49

Linksnių hierarchija

- Linksnių atrakcija yra sinchroninis reiškiny – fakultatyvi taisyklė, suvaržoma linksnių hierarchijos.
- Pseudolūžio konstrukcijoje nematyti linksnių hierarchijų nulemtų ribojimų. Pvz., linksnių suderinimas matomas ir įnagininko atveju:

Kuo pasitikiu tai savimi ir ieškau atsakymų savyje. (fb)

- Reikia manyti, kad linksnio apibendrinimas per visą konstrukciją (prepronominalinė ir fokusuojamoje dalyse) yra diachroninis procesas, kurio priežastys nėra aiškios. Sinchroniškai tai tiesiog konstrukcinis požymis.
- Tačiau šį dalyką reikėtų dar ištirti.

Nepilnai diferencijuotos konstrukcijos

- Šis linksnio apibendrinimas yra vienintelis kriterijus, leidžiantis atskirti pseudolūžio konstrukciją nuo specifikacinės jungties konstrukcijos. Jeigu fokusas nėra vardažodis, dažnai nejmanoma PLK atskirti nuo jungties konstrukcijos:

O va su kuo nesutinku, tai kad Vikipedija privalo orientuotis į masinį skaitytoją.

<https://lt.wikipedia.org/wiki/Aptarimas%3ASatanizmas>

- Bet šios dvi konstrukcijos nėra pilnai atsiskyrusios ir yra daug hibridinių variantų:

Vienintelis dalykas kuo tikiu, – tai mirtis.

<https://m.demotyvacijos.lt/vienintelis-dalykas-kuo-tikiu-1446524.html>

- Vardininko antecedentas – kaip jungties konstrukcijoje,
- Santykinis įvardis – kaip pseudolūžio konstrukcijoje,
- Fokusas – kaip jungties konstrukcijoje

Nepilnai diferencijuotos konstrukcijos

- Pagal morfosintaksiniu požymius galima suformuluoti kanoninius specifikacinės jungties konstrukcijos ir pseudolūžio konstrukcijos variantus.
- Tarp jų yra pilka zona, kurioje priklausymo vienam arba kitam tipui neįmanoma nustatyti (kai fokusuojamoje dalyje yra sakinyš arba VP).
- Be to, abi konstrukcijos sąveikauja ir yra daug hibridinių variantų.
- Gerai būtų situaciją nuodugniau ištirti.